

Національна академія оборони України

КАРПОВ Віктор Васильович

УДК 355.48"1945"

**ПОЛОНЕННЯ ТА РЕПАТРІАЦІЯ КВАНТУНСЬКОЇ АРМІЇ
(1945 – 1956 рр.)**

20.02.22 – військова історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії Національної академії оборони України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Карпенко Микола Федорович,
Національної академії оборони України,
професор кафедри історії.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України
Чайковський Анатолій Степанович,
Національна академія
Міністерства внутрішніх справ України,
начальник навчально-наукового та методичного
Центру;

кандидат історичних наук,
Горелов Володимир Іванович,
Науково-дослідний центр гуманітарних
проблем Збройних Сил України,
начальник науково-дослідного відділу.

Провідна установа – Інститут історії України НАН України, м. Київ.

Захист відбудеться “19” січня 2005 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.709.04 Національної академії оборони України (03049, м. Київ, Повітрофлотський пр-кт, 28).

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної академії оборони України (03049, м. Київ, Повітрофлотський пр-кт, 28).

Автореферат розісланий “18” грудня 2005 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

В.В. Корнієнко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Друга світова війна породила чимало проблем, які і до сьогодні не знайшли свого розв'язання і привертають увагу воєнних істориків і теоретиків. Серед них чільне місце посідає проблема полону, цього виняткового суспільного явища, яке тісно пов'язане з введенням війни і є одним з його наслідків. Особливість полону полягає в тому, що він є самодостатнім об'єктом політики. Перефразовуючи відомого німецького теоретика Клаузевіца можна вважати, що тепер вже не війна, а полон є продовженням політики. Актуальність полону полягає в тому, що він щільно пов'язаний з комплексом міжнародних, політичних, соціально-економічних, морально-психологічних аспектів, які супроводжують війни і військові конфлікти. Через ставлення до полону, і особливо до полонених та інтернованих, виникають нові політичні, соціальні й економічні протиріччя між державами стосовно забезпечення прав і свобод громадян. Історія повоєнних стосунків СРСР і Японії яскраво свідчить, що їх урегулювання залежало не тільки від вирішення проблем територіального розмежування, але й проблеми утримування японських солдатів і офіцерів у радянських таборах.

Переможне завершення радянсько-японської війни у серпні 1945 року було цілком завбачуване. Внаслідок розгрому Квантунської армії до радянського полону потрапило понад 600 тисяч осіб. Особливістю полонення та інтернування Квантунської армії було те, що всупереч вимогам Потсдамської декларації уряд СРСР прийняв рішення про використання японських військовополонених як робочої сили в Сибіру і на Далекому Сході. Здійснення репатріації, її етапи і тривалість були зумовлені як економічними, так і політичними чинниками.

Науковий аналіз діяльності радянських органів, пов'язаної з інтернуванням, утриманням, використанням та репатріацією японських військовополонених набуває актуального значення в сучасних умовах реформування Збройних Сил України, для розробки національного законодавства у цій сфері військової діяльності, враховуючи зростаюче значення в сучасних умовах локальних війн, а також участь України у миротворчих операціях.

Тривалий час після закінчення Другої світової війни наукова розробка зазначеної теми не здійснювалася і залежала від вирішення іншої проблеми – територіального розмежування між СРСР, а згодом Російською Федерацією та Японією. Лише в період так званої перебудови, у 80-ті роки розпочинається дослідницька робота з вивчення історії перебування японських солдатів і офіцерів у радянському полоні. Цьому сприяв доступ до закритих архівів Далекосхідних фронтів та військових округів, Головного політичного управління РА і ВМФ, Управління репатріації при РМ СРСР, МВС СРСР. Незважаючи на наявність низки опублікованих праць тема полонення, інтернування та репатріації Квантунської армії потребує подальшого комплексного та всебічного дослідження з урахуванням нових архівних матеріалів, вперше уведених у науковий обіг.

Звідси випливає головна сутність сформованого дисертантом наукового завдання роботи:

- розкрити зміст політики радянського уряду щодо японських військовополонених у контексті внутрішніх і зовнішніх факторів; виявити закономірності та особливості процесу полонення та репатріації японської армії; визначити основні напрями ідеологічної обробки японських солдатів і офіцерів у радянському полоні; на підставі узагальнення історичного досвіду полонення та репатріації запропонувати практичні рекомендації для використання їх у діяльності Збройних Сил України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до визначених наказом Міністра оборони України “Про підсумки наукової і науково-технічної діяльності у Збройних Силах України за 1998–2000 роки та основні завдання воєнної науки до 2005 року” завдань за науковим напрямком 2: будівництво Збройних Сил України та науковою проблемою 2.8. дослідження проблем воєнної історії, яке виконується у Національній академії оборони України. Тема дослідження пов'язана з програмою навчальної дисципліни “Історія війн та військового мистецтва” в Національній академії оборони України.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є об'єктивний аналіз процесу полонення японської армії в ході радянсько-японської війни серпня 1945 року, узагальнення діяльності радянських органів щодо інтернування, ідеологічної обробки та репатріації японських військовополонених. Для реалізації поставленої мети дисертантом визначені наступні завдання:

- визначити стан наукової розробки та джерельну базу теми дослідження;
- розкрити процес полонення та інтернування Квантунської армії;
- дослідити політичну роботу радянської адміністрації з метою обробки японських військовополонених у дусі комуністичної ідеології та рух опору в таборах військовополонених і окремих робочих батальйонах;
- вивчити організаційні засади й основні етапи репатріації японських солдатів і офіцерів;
- висвітлити проблему загиблих у полоні японських солдат і офіцерів;
- виробити наукові рекомендації з метою їх використання Збройними Силами України.

Об'єктом дослідження є радянсько-японська війна серпня 1945 року, як складова завершального етапу Другої світової війни, та її наслідки.

Предметом дослідження є полонення, інтернування, політична індокринація і репатріація Квантунської армії в 1945–1956 рр.

Хронологічні рамки дослідження. Вибір нижньої межі (1945 р.) зумовлений радянсько-японською війною, розгромом, капітуляцією та полоненням Квантунської армії. Верхня межа (1956 р.) пояснюється тим, що хоча основна маса японських солдатів і офіцерів була

репатрійована в 1949 році, проте у 1956 році репатріацію остаточно завершило відправлення до Японії засуджених військовополонених за амністією.

Методи дослідження. Нове вирішення актуального наукового завдання отримане на основі проблемно-хронологічного методу. Це дало змогу здійснити комплексне дослідження процесу полонення, інтернування та репатріації японських військовополонених в 1945–1956 рр., виявити вплив радянських органів на трудове використання та політичне перевиховання японських солдатів і офіцерів протягом визначеного хронологічними рамками дисертації періоду. Історико-логічний метод дозволив простежити процеси інтернування та репатріації японських військовополонених у послідовності та тісному взаємозв'язку, встановити при цьому закономірності, особливості й протиріччя. Порівняльно-історичний метод, використаний автором для виявлення загальних та особливих рис полонення, інтернування та репатріації японських солдатів і офіцерів, дозволив зіставити практичні результати діяльності органів репатріації на відповідних етапах репатріації, виявити як позитивні риси, так і недоліки в роботі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в постановці та розробці актуальної теми, яка не була всебічно й об'єктивно висвітлена в історичній літературі. У дисертації на основі широкого кола вперше залучених до наукового обігу документів та переосмислення опублікованих джерел і наявної історичної літератури проведений комплексний аналіз процесу полонення, інтернування та репатріації японських військовополонених в 1945–1956 рр. У результаті цієї роботи було отримано ряд висновків та положень, що містять наукову новизну і виносяться на захист:

- вперше проведене всебічне і об'єктивне дослідження діяльності радянського державного та військового керівництва щодо полонення, інтернування на території СРСР, а також трудового використання й наступної репатріації на батьківщину японських військовополонених;

- здійснений аналіз правових основ інтернування та організаційної роботи з військовополоненими;

- розглянута система політичних органів у таборах військовополонених, їх завдання та форми роботи;

- відтворена об'єктивна картина ідеологічної обробки у таборах військовополонених та з'ясований рух опору їй з боку японських солдатів і офіцерів;

- встановлена й обгрунтована наукова періодизація процесу репатріації японських солдатів і офіцерів в 1946–1956 рр.;

- визначені й уточнені особливості репатріації японських військовополонених на кожному етапі її здійснення;

- виявлена залежність темпів репатріації японських військовополонених від соціально-економічних та міжнародних передумов;

Внесок автора у розробку даної теми полягає також в опублікуванні в 1997 році основних результатів дослідження на сторінках монографії “Пленники Сталина. Сибирское интернирование японской армии. 1945–1956 гг.” (327 с.), перекладеної японською мовою і перевиданої в Японії 2001 року (373 с.).

Виконана робота, висновки та положення здійснені дисертантом особисто.

Практичне значення одержаних результатів роботи полягає в тому, що матеріали дисертації, її положення й висновки можуть бути використані:

– при підготовці законодавчих документів з питань забезпечення участі Збройних Сил України в локальних війнах та миротворчих операціях;

– у воєнно-історичних працях та наукових дослідженнях з питань будівництва Збройних Сил України;

– у навчальному процесі в Національній академії оборони України при вивченні дисциплін: “Історія військових формувань України”, “Історія воєн та військового мистецтва”, а також в інших вищих військових навчальних закладах України;

– при створенні музейних експозицій періоду Другої світової війни у Центральному музеї Збройних Сил України, а також Національному меморіальному комплексу “Музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.”.

Апробація основних положень дисертації здійснена шляхом створення автором дослідження виставки та основної експозиції Музею історії військ Далекосхідного військового округу (м. Хабаровськ) у квітні 1987 року, а також проголошення доповіді в Інституті інформації “Хоккайдо Сімбун” (м. Саппоро) і на семінарі, присвяченому проблемам економічного розвитку Сахаліну у повоєнний період, в Слов’янському інституті Хоккайдського університету, на зустрічі з колишніми військовополоненими, організованій Товариством “Японія – країни Євразії” (м. Токіо) в серпні 2004 року. Основні положення дослідження опубліковані також у 10 статтях, з них 3 статті у фахових виданнях.

Структура дисертації підпорядкована меті й завданням дослідження. В її основу покладено принципи проблемно-хронологічного викладу. Дисертація складається із вступу, 4-х розділів, висновків (обсяг тексту основної частини дисертації 167 с.), списку використаних джерел (13 с., 163 найменування). Загальний обсяг дисертації 191 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету й завдання дослідження, хронологічні рамки, методологічну основу, з'ясовано наукову новизну та практичне значення дисертації, наведено інформацію щодо апробації результатів дослідження.

У першому розділі "Історіографія та джерельна база дослідження" визначено, що історіографія проблеми японського полону в СРСР має достатню джерельну базу. В історіографії дослідження можна виділити декілька напрямів. Це перш за все роботи, у яких систематизовані найважливіші аспекти радянсько-японської війни 1945 року, її передісторія та наслідків. Цей напрям досліджень представлений працями таких дослідників, як Л. Внотченко, В. Багров, А. Шишов, М. Гришин, В. Ісраєлян, П. Мельников, Я. Кумінов, А. Кошкін, А. Крутиков, Г. Мішкевич, А. Уткін. Воєнні командувачі А. Василевський, К. Мерецков, А. Белобородов та інші описують відомі історичні події і роблять особистісні оцінки щодо ставлення до початку війни, ходу бойових дій і капітуляції, ролі й значення СРСР у війні, полонення Квантунської армії.

У згаданих дослідженнях проблема японських військовополонених спеціально не розглядається і висвітлюється побічно в контексті військово-політичних подій, пов'язаних з розгромом та капітуляцією Квантунської армії.

Участь Японії у Другій світовій війні, капітуляцію Квантунської армії розглядають також зарубіжні воєнні історики. Це Л. Брукс, У. Крейг, Б. Ліддел Гарт, Сабуро Хаясі, Хатторі Такусіро. Проте на об'єктивність їхніх досліджень щодо ролі СРСР в розгромі Японії, написаних в перші післявоєнні десятиріччя наклала відбиток доба "холодної війни". Так в роботі У. Крейда головна увага приділяється діям союзних військ і замовчується участь радянських збройних сил у розгромі Японії.

Український історик А. Чайковський у книзі "Плен. За чужие и свои грехи. Военнопленные и интернированные в Украине 1939-1953 гг." на основі архівних матеріалів приділяє головну увагу розкриттю питань обліку, режиму утримання та охорони військовополонених, їх трудового використання, медико-санітарного обслуговування, агентурно-оперативної роботи органів МВС УРСР, правил поховання померлих та репатріації. Ці питання розглядаються на прикладі роботи, в основному, з німецькими військовополоненими. Наводяться дані про угорських, румунських та польських полонених. Разом з тим у книзі відсутні дані про японських військовополонених в Україні.

Важливою групою досліджень даної теми є праці, присвячені безпосередньо полоненню, інтернуванню та репатріації японських солдатів і офіцерів. Це переважно дослідження, що з'явилися у 90-х роках. Серед них слід відзначити роботи І. Безбородової, О. Катасонової,

К. Черевко. Найґрунтовнішою працею є книга О. Катасонової “Японские военнопленные в СССР: большая игра великих держав” (2003р.). В ній широко висвітлені політичні аспекти проблеми японських військовополонених в контексті міжнародних відносин, передусім між СРСР і США.

Значний фактичний матеріал містять праці, в яких досліджуються питання перебування, трудового використання, побуту японських військовополонених в окремих регіонах СРСР. Це зокрема, Є. Бондаренка, М. Кузьміної, С. Кузнцова. Останній у книзі “Японцы в сибирском плену (1945–1956)” використав матеріали архіву Маккартура та ЦРУ США, російських обласних архівів. Проте відсутність матеріалів центральних російських архівів не дала змоги автору всебічно розглянути дану проблему.

Деякі аспекти перебування японських військовополонених в Україні розглядають у своїх працях також українські історики О. Потильчак та В. Сергійчук. Цікавий матеріал опублікований в періодичній пресі. Тут висвітлюється широке коло питань, пов'язаних з перебуванням японських військовополонених в таборах, зокрема ситуація зі смертністю, встановлення місць поховання полонених та ін. Серед цих публікацій слід назвати статті М. Білецького, В. Богача, М. Бандура, М. Євсєенко, В. Тютріна.

Аналізуючи джерельну базу, слід відзначити, що значний масив неопублікованих матеріалів центральних архівів Російської Федерації, вперше уведених автором у науковий обіг, став основою його дисертаційного дослідження.

У Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації зберігається колекція документів з питань політичної роботи з полоненими, що належать до фонду 7 управління спеціальної пропаганди Головного політичного управління Радянської армії та Військово-Морського флоту, фондів відділів спеціальної пропаганди політичних управлінь Забайкальсько-Амурського, Далекосхідного та Приморського військових округів. Серед них – анкетні опитування військовополонених, плани, звіти, донесення про проведену політичну роботу, в яких розкривається механізм ідеологічної обробки.

У Державному архіві Російської Федерації є колекція документів з питань утримання та репатріації військовополонених. У фонді НКВС-МВС СРСР зберігаються директиви й накази наркома та міністра внутрішніх справ з питань організації таборів для військовополонених, їх утримання, трудового використання та підготовки до репатріації.

Фонд Управління у справах репатріації при Раді Міністрів СРСР містить значний обсяг матеріалів, які розкривають політику радянського уряду щодо репатріації.

Важливі матеріали знаходяться у Російському центрі зберігання документів новітньої історії (колишній Центральний партійний архів).

Центральний державний архів громадських об'єднань України у фонді секретаріату Комуністичної партії України зберігає документи, пов'язані з перебуванням військовополонених на території України.

Цінними джерелами з досліджуваної теми є спомини очевидців та учасників подій. У далекосхідній регіональній пресі публікуються спогади людей, які працювали в таборах для військовополонених. Серед них звертають на себе увагу публікації колишніх японських полонених – Сіраї Хісая, Като Кюдзо, Рютаро Хонда, Сего Сакамото, Таро Мураї.

У квітні 1991 року у Музеї Далекосхідного військового округу, де дисертант працював начальником музею, була організована і проведена виставка, присвячена радянському полону японської армії. На ній були представлені фотографії про побут полонених, їх трудове використання, культурно-виховну та спортивну роботу, альбоми з листами подяки військовополонених за перебування у таборах, їхні особисті речі, підшивки газети "Ніхон Сімбун" з фондів музею.

1989 року в Японії був виданий фотоальбом "Табори військовополонених японців у Сибіру". У книзі-фотоальбомі вміщені спомини колишнього військовополоненого Такахасі Дайдзо "Полон. Чотири роки життя шестисот тисяч чоловік", в яких він розповідає про те, що йому та його товаришам по зброї довелося пережити. Ця книга була першою ластівкою у співробітництві радянських та японських організацій, спрямованому на розкриття правди про полон.

Таким чином, значна джерельна база, присвячена японському полону в СРСР, використана автором дисертаційного дослідження, дала змогу всебічно проаналізувати процеси полонення, інтернування та репатріації японської армії, заповнити прогалину в історіографії вказаної теми і зробити науково обгрунтовані висновки.

У другому розділі "Капітуляція та інтернування Квантунської армії" дисертант дослідив події, пов'язані з наслідками радянсько-японської війни в серпні 1945 р., розгромом та полоненням Квантунської армії. Відзначається, що на другий день війни японський імператор заявив про готовність прийняти умови Потсдамської декларації, а 14 серпня своїм рескриптом оголосив про капітуляцію японських військ. Автор проаналізував систему організаційних заходів радянського командування щодо практичного здійснення капітуляції, а саме: визначення місць і порядку збору зброї і особового складу японської армії, порядку передачі японськими військовими майна і припасів, складів, баз, автотранспорту, літаків, тилових установ і шпиталів, оборонних споруд військам радянської армії тощо. Відзначається, що японська армія склала зброю не вся і не відразу. Чимало її підрозділів продовжували чинити опір. Прийом полонених в цілому був завершений до 10 вересня на всіх фронтах. До грудня 1945 р. було взято на облік понад 641 тис. військовополонених.

У дисертації розкриті обставини інтернування японських військовополонених до Радянського Союзу. Адже спочатку не планувалося вивозити полонених японців до СРСР. Лише 25 серпня 1945 р. Сталін підписав постанову Державного комітету оборони щодо відправлення японських військовополонених до СРСР “для роботи в умовах Далекого Сходу і Сибіру”.

Автор на основі вивчення джерел проаналізував фактори, які сприяли прийняттю Сталіним рішення щодо використання японських військовополонених для робіт в СРСР. Це передусім, внутрішнє становище країни. Наслідки війни диктували необхідність відбудови народного господарства. На Далекому Сході це було пов'язано з потребою зміцнення цього регіону, що став “форпостом соціалізму”, тобто вийшов на передові позиції у протистоянні СРСР і США. Економічний розвиток Далекого Сходу вимагав великих трудових ресурсів, робочої сили. Внутрішніх резервів у СРСР не вистачало через скорочення населення внаслідок війни, і тому вихід було знайдено у використанні дешевої праці військовополонених.

Дисертант аналізує практичні заходи радянського командування, спрямовані на здійснення інтернування японської армії, і доходить висновку, що у справі формування батальйонів було чимало проблем. Зокрема через те, що армія вважала для себе другорядною заняттям роботу з полоненими. НКВС СРСР доводилось вживати заходів щодо усунення недоліків в організації роботи з перевезення полонених.

Дисертант висвітлив порядок створення з військовополонених будівельних батальйонів по 1000 чоловік у кожному й відправлення їх на територію СРСР. Досліджені система евакуації, етапи вивезення і руху військовополонених, організація їх матеріального й медично-санітарного забезпечення на всіх етапах, режиму утримання, охорони і конвоювання до тилкових таборів. Розглянуті географія відправлення інтернованих японських солдатів і офіцерів, а також галузі народного господарства, де мали працювати інтерновані військовополонені. Всього у програмі використання праці полонених японських солдатів і офіцерів було задіяно 15 наркоматів, в тому числі пасажирських сполучень, будівництва, вугільної, нафтової, лісової та електропромисловості, морського й річкового флотів, кольорової та чорної металургії, важкого машинобудування, озброєнь, а також оборони і внутрішніх справ.

Окрім Далекого Сходу і Сибіру, як було зазначено спочатку, полонених направляли також на будови і підприємства Казахської і Узбецької республік. Понад 5 тис. японських військовополонених прибули в Україну, де працювали у Харківській та Сталінській областях. Щодо спрямованості використання військовополонених, то у дослідженні виявлено: найбільша їх кількість була задіяна на видобуванні сировини – 148 тис. чол.; на будівництві нових заводів, поргів військово-морських баз – 69 тис., у військовій галузі (робота на військових заводах, будівництво нових військових об'єктів, казарм – 88 тис. чол.); у розвитку транспортної інфраструктури – 177 тис. чол., у тому числі на будівництві БАМу – 150 тис. чол.

Розглянуто питання прийому, розміщення та організації праці полонених в тилкових таборах НКВС СРСР.

Внаслідок проведеного дисертантом аналізу умов перебування полонених у таборах виявлено серйозні недоліки в їх організації. Необладнані харчоблоки, відсутність звичного харчування, складний клімат, побутова невлаштованість, перебої з паливом у зимовий період тяжко діяли на психіку військовополонених, призводили до хвороб і високої смертності серед них, надто у перші роки перебування в полоні. Лише за 1945–1946 рр. на території СРСР померло близько 50 тисяч японських військовополонених. Це також було причиною надзвичайно низької продуктивності праці японців. Лише у другу зиму вдалося поліпшити умови утримання полонених.

Таким чином, автор на основі дослідження сукупності всіх факторів, пов'язаних з капітуляцією та інтернуванням японських солдатів і офіцерів, робить висновок, що вже в січні 1946 р. радянські збройні сили завершили кампанію полонення та інтернування японських військ. До Радянського Союзу було вивезено майже 540 тис. японських солдатів і офіцерів для використання в народному господарстві як дешевої робочої сили. У таборах органи НКВС СРСР вживали заходів щодо організації побуту, трудового використання військовополонених. Проаналізовані недоліки в утриманні полонених та шляхи їх подолання.

Третій розділ “Діяльність радянських політичних органів по індокринній японських військовополонених”. У першому параграфі *“Ідеологічна обробка японських військовополонених в радянському полоні”* висвітлюються цілі, організація, форми і методи політичної роботи серед японських солдат і офіцерів в таборах.

З перших днів полону японські солдати і офіцери потрапили у сферу впливу радянських політичних органів. В політичних управліннях далекосхідних фронтів, а з вересня військових округів створюються спеціальні відділи по роботі серед військовополонених для ведення серед них пропаганди згідно з вказівками ЦК ВКП (б).

Дисертант стверджує, що завданням радянської пропаганди було виховання полонених в дусі комуністичних ідей, щоб в результаті одержати з них активістів та їхніх прибічників з позитивним ставленням до СРСР.

Аби поглибити у військовополонених інтерес до життя в СРСР, подій в Японії і міжнародному житті у вересні 1945 року в таборах починають випускати газету “Ніхон Сімбун”, що стала першим кроком політичної роботи серед полонених. Створюються гуртки друзів цієї газети, так звані “томонокай”.

Здійснювалася індивідуальна робота серед полонених – “дзоданкай” (співбесіда) з метою уточнити політичні погляди військовополонених, а також залучити виявлені “прогресивні елементи” до політичної діяльності.

Систематично проводилося вивчення морального стану полонених. З цією метою здійснювалися масові опитування. Вони засвідчили як політичну незрілість переважної більшості опитаних, так і їх вороже ставлення до СРСР.

Вивчаючи архівні джерела, автор дійшов висновку, що розгортанню політичної роботи серед військовополонених сприяло те, що, знаходячись у вакуумі інформації і намагаючись одержати будь-які вісті про становище в Японії, вони почали виявляти інтерес до тих форм інформування, які проводив актив у таборах. Політпрацівники, користуючись цим, нав'язували полоненим свою точку зору.

У таборах утворюється рух прибічників демократизації, виникають різноманітні групи: "Демократична ліга", "Прибічники демократизації Японії", "Антимілітаристська група" та інші. Метою подібних організацій було: об'єднати солдатів і офіцерів – прибічників демократичного фронту; підтримати єдиний демократичний фронт та встановити демократичний уряд в Японії; розпочати боротьбу з мілітаристською ідеологією та реакційно налаштованими елементами серед японських військовополонених.

Важливим напрямом політичної роботи в таборах було ініціювання процесу розшарування всієї маси військовополонених, яке полягало у відокремленні рядових солдатів від офіцерів, ліквідації традиційних військових порядків і встановленні "демократичної дисципліни". Аналізуючи ці процеси серед військовополонених, автор виснував, що рух за встановлення свідомої демократичної дисципліни був спрямований проти реакційного офіцера, яке займало командні пости і виступало проти будь-якого виявлення демократичних ідей.

В ході дослідження доведено, що до середини 1946 року на базі гуртків "томонокай" створювалися групи демократичного активу. Проте ці групи були роз'єднані, будь-який зв'язок між демократичним активом різних таборів був відсутній, а їхні керівники часто підлягали переслідуванню з боку офіцерів.

З другої половини 1946 року починає змінюватися характер політичної роботи – важливою складовою цієї роботи стає вербування частини нейтральних полонених з тим, щоб створити базу для широкого залучення маси військовополонених до демократичного руху.

Суть цієї роботи полягала в переході від інформації до цілеспрямованої пропаганди, від роз'єднаних і самостійно функціонуючих центрів пропаганди до об'єднання зусиль та створення цілісної системи політичної роботи з військовополоненими.

На кінець 1946 року політична робота серед полонених почала набувати системності, яка зводилась до того, щоб використати військовополонених, їх розум для ідеологічного проникнення в японське суспільство. На базі демократичних груп розгортався демократичний рух, через запровадження серед полонених свідомої демократичної дисципліни, відсторонення офіцерів від керівництва підрозділами і передачу управління цими підрозділами в руки

демократичного активу. Проте, щоб подолати спротив японських офіцерів, політпрацівникам довелося використати весь досвід системи політичних репресій в СРСР.

Автор на основі вивчення і узагальнення неопублікованих документів робить висновок, що результатом пропагандистсько-просвітницької роботи серед полонених було збільшення кількості демократично налаштованих солдатів і офіцерів, зростання інтересу до демократичних ідей, створення демократичних гуртків та організацій, що свідчило про повернення значної кількості японських солдатів і офіцерів до демократії, як це розуміли радянські ідеологи.

Проте дисертант встановив, що полонені в своїй масі не усвідомлювали сенсу соціалістичних цінностей, які їм нав'язували, для них важливішим було повернення додому і те, що робиться у них на батьківщині.

У другому параграфі "*Рух опору японських солдатів і офіцерів в таборах*" автор доводить, що дії радянської сторони, спрямовані на оволодіння свідомістю військовополонених, чинилися на фоні протистояння двох позицій, двох ідеологій. Метою радянської політики була така трансформація Японії, коли остання мала стати дружньою країною народної демократії з народним урядом, керованим партією робітничого класу. Подібна форма демократії в ті роки встановлювалася в країнах Східної Європи за допомогою радянських військ.

Прямою протилежністю була позиція більшості полонених японських солдатів і офіцерів, що не визнавали факту капітуляції Японії і почувалися не військовополоненими, а солдатами Квантунської армії, яка мала історичні традиції і не зазнала поразки, а виконала наказ Імператора про припинення бойових дій. Рядові солдати, не кажучи вже про офіцерів, відкрито висловлювали негативне ставлення до радянської системи і своє невдоволення полонем. Політпрацівникам доводилося ламати погляди полонених щодо мілітаристської політики Японії, розкривати агресивний характер війни.

Очевидно, що ця ломка поглядів не могла проходити без опору з боку прихильників японських традицій. Як свідчить аналіз, проведений дисертантом, з самого початку полону, втручання політпрацівників у внутрішнє життя полонених і намагання запровадити в їхнє середовище чужорідне тіло комуністичного ідола, викликало запеклий опір.

Спротив радянському тискові виявлявся у різних формах. Однією з них було знищення накладів газети "Ніхон Сімбун" через те, що на її сторінках, як стверджували японські офіцери, публікувалися наклепи на події, що відбувалися у Японії. Ті, хто вів відкриту боротьбу проти радянської пропаганди, стали маскуватись, прикидатись демократами, проникати в демократичні групи і зсередини вести підривну роботу.

Прибічники збереження японських традицій в середовищі військовополонених створювали свої групи, де читали солдатам лекції про мораль солдата японської армії,

розучували і співали японських військових пісень тощо. Ці групи як правило органи НКВС ліквідували.

Автор дослідив, що японські офіцери вели боротьбу не стільки зі своїми солдатами, скільки з радянськими пропагандистами і окремими полоненими, які зазнали їхнього впливу. Японські командири вимагали від офіцерів забезпечити солдатів від впливу комуністичної пропаганди. До демократично налаштованих солдатів вони застосовували різні покарання: бойкот, побиття, гауптвахту, посилення на важкі роботи та ін.

Японські офіцери погрожували членам демократичних груп, солдатам, які читали газету "Ніхон Сімбун", або надавали якісь послуги адміністрації таборів, фізичною розправою після повернення додому.

Про опір японських військовополонених в таборах свідчить те, що в ході їхньої репатріації радянськими органами була виділена група полонених, відомих своєю антирадянською діяльністю. Цю групу передбачалося залишити в таборах для перевиховання. А група так званих реакціонерів – "главарів та призвідників" підлягала особливій ізоляції.

Дисертант вважає, що опір японських військовополонених тиску радянської системи фактично вилився у протистояння японських національних ідеалів, почуттів і традицій штучно насаджуваним ідеям радянської демократії, марксизму-ленінізму та пролетарського інтернаціоналізму. Частині полонених вдалося нав'язати комуністичну доктрину, але менталітет японців залишився незмінним. І в цьому сенсі всі полонені залишилися японцями, але з різним ступенем усвідомлення цього факту.

Розділ четвертий "Репатріація японських військовополонених". У першому параграфі "Передумови та організаційні засади репатріації" аналізуються причини, що спонукали радянський уряд фактично відразу після інтернування Квантунської армії вирішувати завдання повернення військовополонених додому. На думку дисертанта, йдеться як про міжнародні фактори (адже США виявляли наполегливість у дотриманні СРСР Потсдамських домовленостей і швидкому поверненні полонених в Японію), так і політичні мотиви – важливість зближення СРСР з Японією та укладення мирного договору з нею. Виходячи з цього, радянський уряд 4 жовтня 1946 р. прийняв постанову "Про репатріацію з СРСР японських військовополонених та інтернованих цивільних осіб".

У дослідженні розглядається система органів, на які була покладена функція організації репатріації, а саме збір, облік, розміщення й утримання в таборах військовополонених, які підлягали репатріації, терміни їх відправлення. Також були визначені порти, через які мала відбуватися репатріація, передбачена організація збірних і транзитних таборів, забезпечення репатріантів харчуванням, одягом, медично-санітарним обслуговуванням, транспортом, фінансами.

Автор доводить, що основну роль у здійсненні процесу репатріації відігравали транзитні табори. Транзитний табір – це останній пункт зупинки репатріантів перед довгоочікуваним поверненням на батьківщину. Тут утримувались розконвойовані військовополонені, які проходили підготовку до від'їзду. І режим у цих таборах був не такий суворий, як в таборах НКВС.

19 грудня 1946 року між радянською стороною і представником головнокомандувача союзних держав у Японії була підписана угода щодо репатріації японських військовополонених і цивільних осіб з території СРСР та з територій, які знаходилися під його контролем. Були визначені темпи репатріації, порядок прийому репатріантів на кораблі та їх транспортування в Японію. Передбачалось, що всі видатки, пов'язані з репатріацією військовополонених і цивільних осіб з території СРСР та з контрольованих ним територій мають бути віднесені на рахунок японського уряду. Угодою були врегульовані і майнові права репатріантів.

Дисертантом проведений аналіз системи відбору полонених для репатріації. Звільненню і репатріації підлягали передусім військовополонені, від трудового використання яких відмовились самі господарські організації; військовополонені, які утримувались у невларядкованих таборах і батальйонах МВС; військовополонені, яких використовували дрібними групами на другорядних підприємствах і підприємствах місцевого значення. Першочерговій репатріації підлягали також транспортабельні хворі з лазаретів та шпиталів і військовополонені, віднесені до третьої категорії фізичної праці, які утримувались в оздоровчих командах. Репатріації не підлягали офіцери і військовополонені, на яких були зібрані компрометуючі матеріали.

Розглянуті труднощі організаційного періоду з облаштування транзитних таборів, які пояснювалися відомчими протиріччями. Проте внаслідок вжитих заходів була налагоджена система органів репатріації і задіяний її механізм, що дозволило розпочати процес репатріації.

У другому параграфі "*Основні етапи репатріації*" розглядається процес відправлення інтернованих японських солдатів і офіцерів на батьківщину, особливості репатріації протягом усього періоду, а саме з 1946 до 1956 рр. Автор на основі вивчення архівних документів пропонує таку періодизацію репатріації, яка відбулася у три етапи: перший – 1946–1947 рр., другий – 1948–1949рр., третій етап охоплює період з 1950 до 1956 рр.

Перший етап репатріації фактично був організаційним. Радянські органи репатріації в 1946 році створювали і налагоджували систему репатріації своїх органів. Підсумком репатріації 1946 року, а це був лише один місяць грудень, з СРСР і районів, які він контролював, було відправлено 27173 військовополонені. Радянська сторона розпочала цю акцію, випробувала створену систему репатріації, а також виробила політику її здійснення у наступні роки. Проте подальша репатріація японських військовополонених була фактично загальмована.

Автор доводить, що головною причиною цього була потреба використання японців як робочої сили. І вилучення їх з народного господарства могло мати негативні наслідки для економіки окремих регіонів. Проте у зв'язку з тим, що в Японії посилилась кампанія за прискорення репатріації, що почала набувати політичного відтінку, радянське керівництво приймає рішення здійснити репатріацію у 1947 році темпом 20 тисяч військовополонених щомісяця. Всього до кінця 1947 року в Японію було відправлено понад 243 тисячі військовополонених.

Автор аналізує недоліки, які виявилися в ході першого етапу репатріації військовополонених. Тяжке становище полонених стало відомим як в Японії, так і в США, а це шкодило міжнародному авторитету СРСР, у зв'язку з чим радянська сторона змушена була вживати заходів щодо створення нормальних умов в таборах репатріації.

Репатріаційна кампанія 1948–1949 рр. знаменувала собою здійснення другого етапу відправлення японських військовополонених додому. Завдяки вжитим заходам у таборах репатріації вдалося створити необхідні умови для перебування і наступної репатріації військовополонених.

Репатріації підлягали всі генерали, офіцери, унтер-офіцери і рядові. Зі списків виключалися працівники розвідувальних, контррозвідувальних, каральних органів Японії, військові злочинці, на яких заведені матеріали слідства; учасники "протиспідемічного загону 731", відомого як загін, що займався теорією і практикою бактеріологічної війни; керівники і активні учасники реакційних організацій і груп; керівники урядових закладів і органів Маньчжоу-Го, а також члени японського імператорського двору.

Усі військовополонені, засуджені за злочини, вчинені у полоні, затримувалися до закінчення терміну покарання. Також затримувалися і нетранспортабельні хворі – до видужання.

Дисертантом доведено, що, незважаючи на узгодження темпу репатріації з американською стороною 50 тисяч чоловік щомісяця, що дозволило б у 1948 році завершити її, радянський уряд, враховуючи "народногосподарські інтереси", свідомо пішов на порушення угоди. Протягом 1948 року до Японії було відправлено 175 103 військовополонених. У таборах після кампанії 1948 року ще залишилося 91 563 військовополонених японських солдатів і офіцерів. Враховуючи те, що залишені військовополонені вже не становили особливого інтересу для радянської промисловості, радянський уряд ухвалив рішення про їх повну репатріацію протягом 1949 року.

На цей час японці, які потрапили в полон до американців, були репатрійовані ними навіть з віддалених островів в Тихому океані і лише СРСР ще утримував у себе полонених. На даному етапі причиною затримки військовополонених був уже не економічний інтерес, а зацікавленість радянської сторони у політичному перевихованні полонених так, щоб після прибуття до Японії вони мали поповнити лави Комуністичної партії Японії. Також на території СРСР повинні були

залишитись лише військовополонені, засуджені за злочини, вчинені ними проти СРСР. Репатріаційна кампанія 1949 року мала суттєві відмінності від попередніх. По-перше, військовополонених перед відправкою обшукували і відбирали особисті записи, блокноти і навіть вирізки з газети "Ніхон Сімбун", не кажучи про окремі примірники цієї газети. По-друге, і це, можливо, головна відмінність, проводи військовополонених, як вказувалося в офіційних радянських документах, перетворювались на потужні демонстрації почуттів вдячності з боку репатріантів щодо радянського народу і великого Сталіна за гуманне ставлення до полонених.

У 1949 році було репатрійовано 87416 військовополонених. Так завершилась репатріаційна кампанія 1949 року. Репатріаційна кампанія у 1948 та 1949 роках фактично була періодом масової репатріації полонених.

Третій етап репатріації японських військовополонених розпочався в 1950 році. Тепер військовополонених відправляли додому нечисленними партіями і після того, як набиралася достатня кількість репатріантів. Все залежало від процесу фільтрації військовополонених, що відбувався в таборах МВС. Всього в 1950 році було відправлено до Японії 5584 військовополонених.

Після цього в СРСР залишились лише "засуджені" і звинувачені у злочинах, і котрі чекали на рішення суду. В жовтні 1956 року у результаті переговорів на вищому рівні у Москві була досягнута домовленість про нормалізацію відносин між СРСР та Японією. Одна із статей Декларації передбачала згоду Радянського Союзу звільнити та репатріювати на батьківщину всіх японських громадян, засуджених як військових злочинців. Останні 1040 японських громадян були репатрійовані 24 грудня 1956 року. Всього за роки репатріації до Японії було відправлено 514 591 чоловік.

Таким чином, зовнішньополітичні та внутрішні обставини спонукали радянський уряд в 1946–1956 роках здійснювати репатріацію в Японію військовополонених японських солдат і офіцерів. Тривалий термін репатріації був зумовлений як воєнно-політичними, так і економічними та ідеологічними факторами. Репатріація японських військовополонених стала важливою передумовою для нормалізації відносин між СРСР та Японією.

У висновках формулюються підсумки дослідження, основні з яких виносяться на захист.

В результаті проведення дисертаційного дослідження на основі обраної методології автор дійшов ряду основоположних висновків, які дозволяють скласти цілісне уявлення про здійснення Радянським Союзом полонення Квантунської армії в результаті її розгрому в серпні 1945 року, інтернування і наступної репатріації військовополонених японських солдатів та офіцерів на батьківщину, а також показати, що військовополонені стали фактично заручниками політичних інтересів СРСР і засобом досягнення відповідних зовнішньополітичних та економічних цілей.

I. На основі аналізу наявної історіографії, значного масиву архівних документів дисертант стверджує, що історія полону, інтернування та репатріації японських солдат та офіцерів Радянським Союзом є важливою сторінкою в історії Другої світової війни і всебічне вивчення цього питання ще не набуло відповідного йому значення у воєнно-історичній науці.

Опубліковані праці не позначені комплексним, цілісним підходом, присвячені дослідженню лише окремих аспектів полону, мають нерідко описовий, а також регіональний характер.

II. Проаналізовані обставини, які спонукали СРСР всупереч Потсдамській декларації інтернувати та відправити японських військовополонених (які добровільно здалися у полон, розраховуючи на обіцяне чотирма державами негайне повернення додому) на примусові роботи в СРСР.

Автор вважає, що головною метою відправлення Радянським Союзом японських військовополонених на свою територію було те, що їх передбачалося використати як робочу силу, чим компенсувати брак робочих рук, зумовлений втратами у війні і скороченням чисельності ув'язнених в системі ГУЛАГу, для відбудови економіки, підірваної війною. До цього слід також додати військово-політичні та ідеологічні фактори.

Здійснений всебічний аналіз роботи відповідних військових округів та НКВС СРСР по вивезенню полонених у складі сформованих робочих батальйонів до Радянського Союзу, розкриті труднощі й недоліки у цій справі, шляхи їх подолання. В результаті проведеної роботи вже до грудня 1945 р. основна маса полонених японських солдатів і офіцерів (понад 536 тисяч чоловік) була вивезена та інтернована в таборах НКВС для використання в народному господарстві.

Досліджені питання, пов'язані з облаштуванням військовополонених у таборах, організацією побуту, харчування, трудового використання. Показані труднощі перебування японських солдатів і офіцерів у радянському полоні, у тому числі висока смертність серед полонених, викликана складними умовами життя і поганим харчуванням у початковий період, пов'язаним з продовольчими труднощами в країні.

Проте, відзначаючи певні труднощі у становищі японських військовополонених в радянських таборах, заради історичної справедливості слід наголосити, що становище японських полонених у радянських таборах було незрівнянним з жорстоким і безжальним відношенням японців до військовополонених, які потрапляли до їх рук.

III. Автор стверджує, що японські військовополонені залучалися до робіт у різних галузях народного господарства і їхній внесок в економіку країни був значний, проте важливе завдання радянського керівництва полягало в ідеологічній обробці японських солдатів і офіцерів, вихованні їх у дусі комуністичної ідеології, прищепленні цінностей радянського способу життя,

формуванні з числа бранців стійких антифашистів, здатних після повернення до Японії вести боротьбу за демократичні перетворення та викорінення залишків милітаризму.

Здійснений аналіз форм і методів політичної роботи серед військовополонених, розглядається розгортання так званого демократичного руху в таборах, діяльність радянських політичних органів по розшаруванню всієї маси полонених, щоб відділити рядових солдатів від офіцерів з метою ліквідації традиційних військових порядків. Також підкреслюється, що одна лише пропаганда не могла вирішити ідеологічні завдання, які стояли перед радянськими політичними органами, тому на допомогу була спрямована вся система політичних репресій в СРСР.

IV. Дисертантом здійснене вивчення руху опору японських військовополонених, виявлено, що в умовах полону значна маса японських солдатів і офіцерів не зламалися духом, а навпаки, чинила спротив зусиллям радянських політичних органів нав'язати їм постулати комуністичної ідеології. Розкриті форми опору, які видозмінювались від простих критичних обговорень радянської дійсності до створення різних угруповань полонених. Зроблений висновок про те, що організаційно оформленого руху опору, яке охоплювало б усі табори, військовополонені створити не змогли. Проте виявилось, що японська армія в полоні не виглядала деморалізованою солдатською масою, свідомість якої легко можна було змінити. Скоріше навпаки, японська армія залишилася як за структурою, так і за національними військовими традиціями динамічним організмом, який гостро реагував на спроби радянського проникнення. Цілісність цієї структури визначалася військовим укладом, виробленим тисячолітньою японською історією.

V. Автором досліджені організаційні засади репатріації японських військовополонених, яка розтяглася на довгі роки, у чому слід вбачати не лише порушення міжнародних конвенцій, але й, що особливо важливо, порушення СРСР союзницьких домовленостей про долю японських військовополонених. Розглянуті причини, які спонукали радянський уряд прискорити цей процес. На думку дисертанта, йдеться як про міжнародні фактори (вимоги США, прагнення СРСР до зближення з Японією), так і про тяжке становище полонених в таборах, особливо факти високої смертності серед японських солдатів і офіцерів у зиму 1945–1946 рр. Радянською стороною, разом з представниками Головнокомандувача союзних держав в Японії були узгоджені терміни, пункти відправлення полонених, майнові права репатріантів, фінансові питання, пов'язані з відправленням додому японських солдатів і офіцерів тощо.

VI. Досліджуючи хід репатріації японських військовополонених, автор на основі вивчення архівних документів пропонує таку періодизацію здійснення репатріації, що відбувалася в три етапи: перший організаційний (1946–1947 рр.), другий – масової репатріації (1948–1949 р.), третій – етап репатріації засуджених полонених (1950–1956 рр.). Розкриті особливості репатріації

на кожному етапі, проаналізовані несподівки в ході відправлення японських військовополонених додому, з'ясовані причини гальмування репатріаційного процесу.

Автор вважає, що, незважаючи на завершення репатріації японських військовополонених, ряд принципових питань, пов'язаних з реалізацією прав колишніх японських бранців, не було розв'язано.

VII. Розглянута проблема загиблих японських військовополонених в радянських таборах і робочих батальйонах. Доведено, що масова смертність десятків тисяч японських військовополонених в радянському полоні мала місце через хвороби, брак харчів, важкі кліматичні та побутові умови, непосильну фізичну працю. Разом з тим, слід відзначити, що радянське керівництво приділяло багато уваги підтриманню елементарних умов життя та праці цих людей. Проте радянська сторона не була зацікавлена в оприлюдненні дійсних цифр загиблих і тривалий час маніпулювала цією інформацією, задовольняючи потреби своєї дипломатії. Автор дисертаційного дослідження стверджує, що рівень секретності в цьому питанні знижувався тоді, коли Радянському Союзові необхідно було покращити відносини з Японією, а також для зменшення напруги в територіальному питанні. На основі архівних даних автором підраховано, що в СРСР загинуло 92153 японських полонених. Проте наведені дані можна вважати наближено вірогідними, хоча точну цифру загиблих навряд чи можна буде встановити. З проблемою загиблих японських військовополонених пов'язані такі гуманітарні питання, як надання японській стороні даних про місця поховання полонених, відвідування родичами могил померлих, видача довідок про працю в полоні, виплати компенсації і т. ін. Проте ці питання опинилися за рамками інтересів політики обох країн, які не побажали вступати в нові політичні дискусії. Ці питання, вважає дисертант, перейшли на вирішення наступних поколінь і колишні військовополонені – жертви політики.

Зміст дослідження дає підстави дисертанту сформулювати такі практичні рекомендації:

1. Доцільно внести відповідні доповнення до нормативно-правової бази діяльності Збройних Сил України щодо статусу військовополонених в ході локальних воєн та миротворчих операцій.
2. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані у воєнно-історичних працях та наукових дослідженнях з історії Збройних Сил України; у навчально-виховному процесі Національної академії оборони України при викладанні курсів "Історія воєн та військового мистецтва", "Історія військових формувань", а також в інших ВНЗ України, при створенні музейних експозицій про Другу світову війну у Центральному музеї Збройних Сил України.

Перспективними напрямками подальших досліджень дисертант вважає:

1. Умови побуту, відпочинку, санітарно-медичного обслуговування полонених.
2. Організація праці військовополонених, їх трудовий внесок в економіку СРСР.

3. Вивчення гуманітарних питань, пов'язаних з облаштуванням місць поховання полонених, відвідування поховань родичами з Японії, діяльність відповідних російських та японських громадських організацій і т. ін.
4. Трудове використання, побут японських військовополонених в Україні та їх репатріація.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

- Карпов В. Пленники Сталина. Сибірське інтернування японської армії. – Київ - Львів.: Інститут українознавства НАН України, 1997. – 326 с.
- Карпов В. Бранці Сталіна. Сибірське інтернування японської армії. (японською мовою), пер. Рьодзі Нагасе. Хоккайдо.: вид-во “Хоккайдо Сімбун”, 2001. – 373 с.
- Карпов В. Інтернування японської армії Збройними Силами СРСР в серпні 1945 року // Збірник наукових праць гуманітарного факультету Національної академії оборони України № 2 (39), 2004. – 72 с.
- Карпов В. Політична обробка японських військовополонених в таборах та їх опір радянській системі цінностей (1945–1949 рр.) // Вісник історії. Збірник наукових статей Київської політехніки. – К.: 2004. – Випуск № 20. – 237 с.
- Карпов В. Репатріація японських військовополонених з СРСР в Японію (1946–1956 рр.) // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова / Укл. П.В. Дмитренко, Л.Л. Макаренко. – К.: НПУ, 2004. – Випуск LVI (56). – 274 с.
- Карпов В. Битва, яка не завершилася миром // Народна армія, 18.8.1995, 22.8.1995.
- Карпов В. Искуплением чужих грехов закончился для 500 000 японских солдат разгром Квантунской армии // Красная звезда, 2.9.1995.
- Барковский А., Карпов В. Сибирь восходящего солнца // Сын Отечества, №35, 1993.
- Карпов В., Ларченков В. Последний поход Квантунской армии // Гипотеза, № 9–10, 1993.
- Карпов В. Політична індокринація японських військовополонених в СРСР // Військово-історичний альманах, № 1 (6), 2003.

АНОТАЦІЯ

Карпов В.В. Полонення та репатріація Квантунської армії (1945–1956 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 20.02.22 – військова історія. – Національна академія оборони України. – Київ, 2004.

У дисертації досліджується зміст капітуляції, полонення та інтернування Квантунської армії у 1945 році, трудового використання японських військовополонених та їх репатріації

упродовж 1946–1956 років, а також суть їх ідеологічного перевиховання в таборах для військовополонених Міністерства внутрішніх справ СРСР та окремих робочих батальйонах Міністерства оборони СРСР. Вперше в Україні здійснено систематизацію наявної історіографічної та джерельної бази дослідження. З'ясовано, що полонення японської армії залежало від завдань економічного і військового зміцнення далекосхідного регіону СРСР на фоні протистояння між Радянським Союзом та США, що виявилось у повоєнний період і, особливо, у питанні майбутнього Японії.

Автором у хронологічній послідовності висвітлюється процес здійснення репатріації японських військовополонених до Японії, показуються причини затримки репатріації. Матеріали дослідження узагальнюють досвід політичної роботи серед військовополонених.

Ключові слова: полон, репатріація, військовополонений, японська армія.

Анотація

Карпов В.В. Пленение и репатриация Квантунской армии (1945–1956гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 20.02.22 – военная история. – Национальная академия обороны Украины. – Киев, 2004.

В диссертации исследуются вопросы связанные с капитуляцией, пленением и интернированием Квантунской армии в 1945 году, трудового использования интернированных японских военнопленных, их репатриации в 1946–1956 годах, а также проведением политической работы с военнопленными в лагерях МВД СССР и отдельных рабочих батальйонах Министерства обороны СССР.

Впервые в Украине осуществлено систематизацию имеющейся историографической и источниковой базы исследования. Установлено, что пленение японской армии зависело от задач экономического и военного укрепления дальневосточного региона СССР на фоне противостояния между Советским Союзом и США, которое началось после Второй мировой войны и, особенно, в вопросе определения будущего общественного устройства Японии.

Показано, что, находясь в плену, японские военнопленные использовались в разных областях народного хозяйства и их взнос в экономику страны был значительный, тем не менее важной задачей советского руководства была идеологическая обработка японских солдат и офицеров, привитие им ценностей советского образа жизни, формирование из числа пленников стойких антифашистов, способных после возвращения в Японию вести борьбу за демократические преобразования и искоренение остатков милитаризма.

Осуществлен анализ форм и методов политической работы среди военнопленных, рассматривается развертывание так называемого демократического движения в лагерях, деятельность советских политических органов по расслоению всей массы пленных, чтобы

отделить рядовых солдат от офицеров с целью ликвидации традиционных воинских порядков. Подчеркивается, что одна лишь пропаганда была не в состоянии решить идеологические задачи, которые стояли перед советскими политическими органами, поэтому была использована система политических репрессий в СССР.

Изучено содержание движения сопротивления японских военнопленных советской системе ценностей, выявлено, что в условиях плена масса японских солдат и офицеров не сломалась духом, а наоборот, противилась усилиям советских политических органов навязать им постулаты коммунистической идеологии, несмотря на старание советской стороны демонстрировать дружеское отношение к японцам. Раскрыты формы сопротивления, которые видоизменялись от простых критических обсуждений советской действительности до создания отдельных группировок пленных. Сделан вывод о том, что организационно оформленного движения сопротивления, которое охватывало бы все лагеря, военнопленные создать не смогли. Тем не менее японская армия в плену не выглядела деморализованной солдатской массой, сознание которой легко можно было изменить. Скорее наоборот, японская армия осталась как по структуре, так и по национальным воинским традициям, динамическим организмом, который остро реагирует на попытки советского проникновения. Целостность этой структуры определялась воинским укладом, выработанным тысячелетней японской историей.

Исследованы организационные основы репатриации японских военнопленных, которая растянулась на долгие годы, в чем следует усматривать не только нарушение международных конвенций, но и, что в особенности важно, нарушение СССР союзнических договоренностей о судьбе японских военнопленных. Рассмотрены причины, которые побудили советское правительство ускорить этот процесс. Автор считает, что речь идет как о международных факторах (требования США, стремление СССР к сближению с Японией), так и о тяжелом положении пленных в лагерях, в особенности факты высокой смертности среди японских солдат и офицеров в зиму 1945–1946 гг.

Исследуя ход репатриации японских военнопленных на основе изучения архивных документов, можно предложить следующую периодизацию осуществления репатриации, которая происходила в три этапа: первый – 1946–1947 гг., второй – 1948–1949 гг., третий этап – охватывает период 1950–1956 гг. Раскрыты особенности репатриации на каждом этапе, проанализированы недостатки в подготовке отправки японских военнопленных домой, выяснены причины торможения репатриационного процесса.

Несмотря на завершение репатриации японских военнопленных, ряд принципиальных вопросов, связанных с реализацией прав бывших японских пленников, остались неразрешенными.

Материалы исследования дополняют источниковую базу, расширяют историографию плена японской армии, обобщают опыт политической работы с военнопленными, раскрывают процесс репатриации японских солдат и офицеров на родину в 1946–1956 годах.

Ключевые слова: пленение, репатриация, военнопленный, японская армия.

Annotation

Victor V. Karpov. Capture and repatriation of the Japanese Army (1945–1956). – Manuscript.

Ph.D. thesis on specialty 20.02.22 – Military History. – National Defense Academy of Ukraine. – Kyiv, 2004.

The thesis contains a research into the meaning of the surrender and internment of the Japanese army in 1945, the labor of the Japanese prisoners of war and their repatriation during the period between 1946 and 1956, and the essence of political rehabilitation in the prison camps of the USSR Ministry of Internal Affairs and special labor battalions of the USSR Ministry of Defense. For the first time the available historiographic and source research basis has been systematized in Ukraine. It has been established that the capture of the Japanese army depended on the objectives of an economic and military involvement of the Far East region against the background of the confrontation between the USSR and USA which manifested itself in the postwar period and especially in the matter concerning the future of Japan.

The author shows the chronological sequence of the process of repatriation of the Japanese prisoners of war to Japan. The materials of the research generalize the experience of the political work among prisoners of war.

Key words: capture, repatriation, prisoner of war, Japanese army.

Підп. до друку 16.12. 04. Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 100 пр. Зам.173.

Видання та друк – Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"
03127, м. Київ-127, вул. Героїв оборони, 10.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1162 від 18.12. 2002 р.